

भारतीय रिज़र्व बँक
RESERVE BANK OF INDIA
www.rbi.org.in

आरबीआय/२०१३-१४/९५

आरपीसीडी. क्र. पीएलएफएस बीसी. ६/०५.०४.०२/२०१३-१४

जुलै १, २०१३

अध्यक्ष/व्यवस्थापकीय संचालक/मुख्य कार्यकारी अधिकारी
सर्व शेड्युलड कमर्शियल बँका (प्रादेशिक ग्रामीण बँका सोडून)

महोदय,

**महापरिपत्रक - नैसर्गिक आपत्तींमुळे बाधित झालेल्या क्षेत्रात बँकांद्वारे द्यावयाच्या
मदतीच्या उपायांवरील मार्गदर्शक तत्वे**

नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या क्षेत्रात करावयाच्या सहाय्यकारी उपायांसंबंधीच्या बाबींवरील मार्गदर्शक तत्वे असलेले आमचे महापरिपत्रक आरपीसीडी. क्र. पीएलएफएस बीसी.८/०५.०४.०२/२०१२-२०१३ दिनांक २ जुलै २०१२ चा कृपया संदर्भ घ्यावा.

ह्या विषयावरील विद्यमान तत्वे/सूचना असलेले, २०१३-१४ साठीचे महापरिपत्रक तयार करून त्यास परिशिष्ट जोडण्यात आले आहे. ह्या महापरिपत्रकात एकत्रित केलेल्या परिपत्रकांची यादी परिशिष्टात दिलेली आहे.

कृपया पोच घ्यावी.

आपली,

(माधवी शर्मा)
मुख्य महाव्यवस्थापक

नैसर्गिक आपत्तीमुळे बाधित झालेल्या क्षेत्रात बँकांद्वारे द्यावयाच्या मदतीच्या उपायांवरील मार्गदर्शक तत्त्वे

अवर्षण, पूर चक्रीवादळ, मोठ्या लाटा आणि इतर नैसर्गिक आपत्ती वारंवार येऊन देशातील कोणत्या ना कोणत्या क्षेत्रात मानवी जीवन उध्वस्त करून त्यांचे आर्थिक जीवन विस्कळित करून टाकत असतात. अशा नैसर्गिक आपत्तीमुळे निर्माण होणाऱ्या उध्वस्ततेसाठी सर्वांनीच मोठ्या प्रमाणावर पुनर्वसनाचे प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. बाधित झालेल्या लोकांसाठी, राज्य तसेच स्थानिक प्राधिकरणे, त्यांच्या पुनर्वसनाचे कार्यक्रम तयार करत असतात. वाणिज्य तसेच सहकारी बँकांनाही दिलेल्या भूमिकांनुसार, त्यांनी ह्याबाबत आर्थिक कार्यकृतीचे पुनरुज्जीवन करण्यासाठी सक्रिय पाठिंबा देणे आवश्यक आहे.

२. नैसर्गिक आपत्ती येण्याची वेळ, जागा व तीव्रता ह्यांचा अंदाज करणे अशक्य असल्याने अशा प्रसंगी आवश्यक ती मदत व साह्य वेळ न गमविता तातडीने दिले जाण्यासाठी बँकांनी, त्यासाठी कृतीयोजना आधीच तयार करून ठेवणे आवश्यक ठरते. ह्याचाच अर्थ, जिल्हा/राज्य प्राधिकरणांची घोषणा केल्यावर लगेच, आपत्ती-ग्रस्त क्षेत्रात मदतकार्य सुरु करण्याबाबत, वाणिज्य बँकांच्या सर्व शाखा आणि त्यांची प्रादेशिक व क्षेत्रीय कार्यालये ह्यांच्याकडे ह्याबाबतच्या स्थायी सूचना तयार असल्या पाहिजेत. राज्य सरकारची प्राधिकरणे तसेच जिल्हाधिकारी ह्यांचेकडेही ह्या सूचना उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे बाधित क्षेत्रातील बँक शाखांनी करावयाच्या कृती सर्व संबंधितांना स्पष्ट झालेल्या असतील.

३. वाणिज्य बँकांद्वारे करावयाचे नेमके कर्जसहाय्य हे परिस्थिती, त्यांची कार्यकारी क्षमता आणि कर्जदारांच्या प्रत्यक्ष गरजा ह्यावर अवलंबून असेल. आणि जिल्हा प्राधिकरणाशी चर्चा करून ते ठरविता येऊ शकते.

४. तथापि, बँकांना एकसमान कृती तातडीने करता यावी, विशेषतः बाधित झालेले शेतकरी, लघु उद्योग एकेके, कारागीर, छोटे व्यापारी ह्यांच्याबाबत ह्यासाठी पुढील मार्गदर्शक तत्वांची शिफारस केली जात आहे.

I. संस्थात्मक व्यवस्था

अ. जिल्हा सल्लागार समितीची बैठक

५. वित्तसंस्थांमध्ये समन्वय येऊन जलद कृती केल्या जाण्यासाठी, बाधित झालेल्या जिल्ह्यांच्या सल्लागार समितींच्या प्रायोजकांनी, नैसर्गिक आपत्ती आढळल्यावर ताबडतोब एक बैठक आयोजित करावी. ती आपत्ती राज्याच्या मोठ्या भागावर आली असल्यास, राज्यस्तरीय बँकर्स समितीच्या आयोजकांनी राज्य/जिल्हा प्राधिकरणांच्या सहकार्याने, मदतकार्य कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यासाठी ताबडतोब एक कृतीयोजना तयार करावी. नैसर्गिक आपत्ती बाधित झालेल्या व्यक्तीला लागणाऱ्या मदतीचे प्रमाण काढताना, त्या व्यक्तीला, राज्यसरकार आणि/किंवा इतर संस्थांकडून मिळालेली सबसिडी/मदत विचारात घ्यावी.

ब. एसएलबीसी ची विशेष बैठक

६. नैसर्गिक आपत्ती आढळल्यावर ताबडतोब, बाधित झालेल्या क्षेत्रातील परिस्थितीचा आढावा घेण्यास आणि बँकांद्वारे सुयोग्य अशी सहाय्य योजना तयार करून तिची जलद अंमलबजावणी करण्यासाठी एसएलबीसीची विशेष सभा आवाहित केली जावी.

७. बँकांनीही त्यांच्या आपत्ती व्यवस्थापनाबाबतच्या व्यवस्थांना योग्य ती प्रसिध्दी द्यावी व हेल्पलाईन नंबरही द्यावेत. परिस्थिती पूर्ववत होईपर्यंत, खास स्थापन केलेल्या कृतिदलाच्या किंवा एसएलबीसीच्या उपसमित्यांच्या साप्ताहिक/पाक्षिक बैठकी घेऊन, सुरु केलेल्या प्रत्यक्ष मदत उपायांचा त्यात आढावा घेतला जावा.

क. सकारात्मक दृष्टिकोन

८. नैसर्गिक आपत्ती आल्यावर मदत कार्यातील विलंब टाळण्यासाठी, बँकांनी त्यांच्या संचालक मंडळाच्या मंजुरीने ह्याबाबत सुयोग्य धोरणांचा एक साचा तयार करून त्याची एक प्रत आमच्याकडे पाठवावी. एखाद्या राज्यात किंवा जिल्ह्यातील एखाद्या विशिष्ट परिस्थितीत सुयोग्य ठरण्यासाठी अशा उपायांमध्ये लवचिकता ठेवली जावी. आणि त्याबाबतचे मापदंड एसएलबीसी/डीसीसीच्या सल्ल्यानुसार ठरविले जावेत.

ड. बँकांच्या विभागीय/क्षेत्रीय निबंधकाना द्यावयाचे अधिकार

९. जिल्हा/राज्य स्तरीय बँकर्स समित्यांनी ठरविलेल्या कृतियोजनेला अनुसरून मदतकार्य करण्यासाठी, वाणिज्य बँकांच्या विभागीय/क्षेत्रीय मॅनेजर्सना त्यांच्या केंद्रीय कार्यालयाकडून मंजुरी घेण्याची वेळ येऊ नये, ह्यासाठी त्यांना तसे अधिकार देण्यात यावेत. उदा. अशा प्रकाराचे अधिकार, अर्थसहाय्याचे प्रमाण, कर्जाबाबत मुदतवाढ, तसेच कर्जदारावरील जबाबदारीचा विचार करून नवी कर्जे मंजूर करणे (म्हणजे, जुनी कर्जे असताना मालमत्तेची नैसर्गिक आपत्तीमुळे झालेली हानि तसेच अशा मालमत्तेची डागडुजी करण्यासाठी लागणारी नवीन कर्जे/मार्जिन, सिक्युरिटी ह्याबाबत असतील.

ई. लाभार्थीची ओळख

१०. बँकेच्या शाखांनी सरकारी प्राधिकरणांकडून त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील बाधित खेड्यांची यादी मागवावी. ओळख पटलेल्या व्यक्तीमधून बँकेच्या विद्यमान ग्राहकांच्या झालेल्या हानीने मूल्यांकन करणे सोपे जाईल. तथापि, नवीन कर्जदारांच्या बाबतीत, गुप्त चौकशा केल्या जाव्यात आणि उपलब्ध असेल तेथे, त्यांच्या आवश्यकतांची सत्यता समजण्यासाठी सरकारी प्राधिकरणांची मदत घेतली जावी. पिकांबाबतच्या कर्जांच्या रूपांतरण सुविधा देण्यासाठी, खालील परिच्छेद (ग) मध्ये अशा सुविधा कोणत्याही क्षेत्रात द्याव्यात त्यांच्या ओळखीबाबतची कार्यरीत दिलेली आहे.

एफ. व्याप्ती

११. प्रत्येक शाखा केवळ विद्यमान कर्जदारांनाच नव्हे तर त्यांच्या अधिकार क्षेत्रातील, अन्य कोणतीही वित्तीय मदत न मिळालेल्या व्यक्तींनाही कर्ज देईल.

१२. सरकारी सोसायट्यांच्या कर्ज इच्छुक सभासदांना, प्राथमिक शेतकी सहकारी सोसायट्या (पीएसीएस)/एलएएमपीएस/एफएसएस इत्यादीकडून कर्ज मिळू शकते. तथापि, वाणिज्य बँकांच्या शाखाही, अशा सहकारी सोसायट्यांनी 'ना हरकत' प्रमाणपत्रे तातडीने दिल्यास कर्जदार नसलेल्या सभासदांनाही अर्थसहाय्य करू शकतात.

ग. प्राधान्य

१३. उभी पिके/फळबागा/मळे इत्यादींचे संरक्षण व पुनरुज्जीवन करण्यासाठी अर्थ सहाय्याबरोबरच ताबडतोब मदत दिली गेली पाहिजे जनावरांचे तबेले, धान्य व वैरणीची कोठारे, सांडपाण्याची व्यवस्था, पंप, ह्यांची व त्यासह पंपसेट, मोटर्स, एंजिने आणि इतर आवश्यक साधनांची डागडुजीही तेवढीच महत्वाची आहे. मोसमानुसारच्या आवश्यकतांनुसार पुढील पिकासाठी अर्थसहाय्य सुरु केले पाहिजे.

II. शेतीविषयक कर्जे :

१४. शेतीविषयक बँकांची मदत पिके उभी करण्यासाठी लघु मुदतीची कर्जे (पिक-कर्ज) आणि दुभती/भाकड जनावरे विद्यमान नलिकाकूप व पंपसेट्स, नवीन नलिकाकूप खणणे, नवीन पंपसेट बसविणे, भूसंधारण, गाळ/वाळू हरविणे, उभी पिके/फळबागा/मळे संरक्षित व पुनरुज्जीवीत करणे, गुरांच्या तबेल्यांची व धान्य व चान्याची कोठारे ह्यांची डागडुजी इत्यादींसाठी दीर्घ मुदतीची कर्जे ह्यास्वरूपात असेल. ह्या बाबतीत, पिकांची झालेली हानी/अर्थ सहाय्याचे प्रमाण व परतफेडीची क्षमता विचारात घेऊन, बाधित असलेल्या कर्जदारांना द्यावयाच्या नवीन कर्जांचे प्रमाण बँका ठरवू शकतात.

अ. पिकांसाठी कर्ज

अ. हानी ओळखणे

१५. अवर्षण, पूर इत्यादींसारख्या नैसर्गिक आपत्तींच्या बाबतीत, पिकांचे किती नुकसान झाले ते दर्शविण्यासाठी सरकार आणेवारी घोषित करेल. तथापि, जेथे असे घोषित केले नसेल तेथे, बँकांनी रूपांतरण सुविधा देण्यात विलंब करू नये व नेहमी पेक्षा पीक ५०% कमी आहे असे प्रमाणपत्र व ह्याबाबत डीसीसीने दिलेला पाठिंबा (ह्यासाठी विशेष सभा घेतली जावी) ह्यांचा आधार तातडीने मदत देण्याची व्यवस्था करण्यास पुरेसा असावा. जिल्हाधिकाऱ्याने दिलेल्या प्रमाणपत्रात सर्व पिकांसह, धान्यांसह प्रत्येक पिकाचा उल्लेख असावा. नगदी पिकांबाबत अशी प्रमाणपत्रे देणे मात्र जिल्हाधिकाऱ्यांवर सोपविले जावे किंवा लीड बँक ऑफिसरने डीसीसीची एक सभा बोलवावी आणि नैसर्गिक आपत्तीने बाधित झालेल्या क्षेत्रात

झालेल्या पिकांच्या हानीवरील रिपोर्ट डीसीसीकडून मागवावा. नैसर्गिक आपत्तीमुळे पिकांची प्रचंड हानी झाली आसल्याबाबत डिसीसीचे समाधान झाले असल्यास, *आणोवारी* जाहीर **झाली नसली** तरीही, स्थायी मार्गदर्शक तत्वांनुसार शेतीविषयक कर्जांच्या रुपांतरण/ पुनर्रचना ह्यासह मदत कार्य, नैसर्गिक आपत्तीने बाधित झालेल्या शेतकऱ्यांना देण्यात यावे.

ब. नवीन कर्जे देणे व विद्यमान कर्जांची पुनर्रचना

१६. नैसर्गिक आपत्तीमुळे कर्जदारांना पुढील प्रकारच्या अर्थसहाय्याची गरज असते:

- (i) खावटीची कर्जे
- (ii) नेहमीच्या व्यवसाय करण्यासाठी नवीन कर्जे
- (iii) विद्यमान कर्जांची पुनर्रचना

(i) खावटीची (कंझमशन) कर्जे

१७. विद्यमान सूचनांनुसार सर्वसाधारण जीवनासाठी विद्यमान कर्जदारांना रु.१०,०००/- पर्यंतचे कर्ज तारणाशिवायही देता येऊ शकते. रु १०,०००/- च्या पलिकडे बँकेला तसे वाटल्यास वाढविता घेऊ शकते.

(ii) नवीन कर्जे

१८. केवळ विद्यमान कर्जदारांनाच नव्हे तर पात्र असलेल्या कर्जदारांनाही, उत्पादन कृती परत सुरु करण्यासाठी वेळेवर नवीन अर्थसहाय्य देता येऊ शकते. सध्याच्या खात्याची स्थिती कशीही असली तरी कर्जदारांना दिलेल्या नवीन कर्जांना चालु थकबाकी समजले जाईल.

(iii) विद्यमान कर्जांची पुनर्रचना

१९. आर्थिक व्यवहारांची हानी व आर्थिक मालमत्तेचे खूपमोठे नुकसान ह्यामुळे नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या लोकांची परतफेड करण्याची क्षमता कमी खूप होत असल्याने, अशा आपत्तींनी ग्रस्त झालेल्या लोकांना कर्ज फेडीमध्ये सवलत देणे आवश्यक ठरते आणि म्हणून विद्यमान कर्जांची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे. लघु मुदतीच्या कर्जांचे मुद्दल तसेच नैसर्गिक आपत्ती आल्याच्या वर्षाचे व्याज मिळून मुदत कर्जात रुपांतरण केले जाऊ शकते. मुदत कर्जांच्या बाबतीत, मुद्दलाचा हप्ता व नैसर्गिक आपत्तीच्या वर्षातील व्याज मिळून एका मुदत कर्जात रुपांतरण केले जाऊ शकते.

२०. अशा पुनर्रचित मुदत कर्जांच्या परतफेडीचा कालावधी त्या आपत्तीची तीव्रता व तिची पुनरावृत्ती, आर्थिक मालमत्तेच्या हानीचे प्रमाण, व झालेला त्रास ह्यानुसार बदलू शकतो. सर्वसाधारणतः कर्जांच्या परतफेडीचा पुनर्रचित कालावधी ३ ते ५ वर्षे असू शकतो तथापि, जेथे आपत्तीमुळे झालेले नुकसान खूप मोठे आहे तेथे, बँकांना तसे वाटल्यास परतफेडीचा काल ७ वर्षांपर्यंत वाढविता येऊ शकतो आणि अत्यंत वार्डेट परिस्थितीसाठी तो, कृतिदल/एसएलबीसीच्या सल्ल्याने कमाल १० वर्षांपर्यंत वाढविला जाऊ शकतो.

२१. पुनर्रचनेच्या सर्व प्रकरणात किमान एक वर्षाचा मोरेटेरियम कालावधी विचारात घेतला जावा. ह्याशिवाय, अशा पुनर्रचित कर्जांसाठी बँकांनी अतिरिक्त तारणाचा आग्रह धरू नये. पुनर्रचित कर्जांसाठीच्या विद्यमान मार्गदर्शक तत्वांनुसार, अशा पुनर्रचित कर्जांसाठीचे मालमत्ता वर्गीकरण, एक वर्षासाठी, पुनर्रचनेच्या वेळी ते असल्यानुसारच राहिल. अशा कर्जांसाठीच्या अॅसेट वर्गीकरणाच्या दर्जा पुढीलप्रमाणे असेल :

अ) नवीन कर्जात रुपांतरण केलेल्या लघु मुदतीची कर्जे व मुदतकर्जांचा पुनर्रचित भाग विद्यमान थकबाकी म्हणून समजला जावा व त्यांचे एनपीए म्हणून वर्गीकरण केले जाऊ नये. अशा नवीन मुदत कर्जांचे अॅसेट-वर्गीकरण, त्यानंतर सुधारित अटी व शर्तीनुसार नियंत्रित केले जाईल आणि लघु कालावधीच्या पिकांसाठी पिकांच्या दोन मोसमांसाठी व दीर्घ कालावधीच्या पिकांसाठी एक मोसमासाठी, व्याज आणि/किंवा हप्ता थकित झाला असल्यास ते एनपीए समजले जाईल.

ब) पुनर्रचित न केलेल्या, येथे असलेल्या उर्वरित रकमेच्या अॅसेट वर्गीकरणाला मूळ अटी व शर्ती लागू होतील. त्यामुळे, कर्जदाराकडून येणे असलेली रक्कम, धनको बँकेकडून निरनिराळ्या अॅसेट वर्गात वर्गीकरण केले जाऊ

शकते. उदा. स्टॅडर्ड, सब स्टॅडर्ड, शंकास्पद, तोट्याचे.

क) अतिरिक्त वित्तसहाय्य, 'स्टॅडर्ड अॅसेट' समजले जावे आणि त्याच्या भावी अॅसेट वर्गीकरणाला ते मंजूर करते वेळीच्या अटी व शर्ती लागू होतील.

२२. नैसर्गिक आपत्तीमुळे बाधित झालेल्या स्वयंसेवी गटांसाठी, बँकांना तसे वाटल्यास कर्ज देणे व इतर मापदंड त्यांच्याद्वारे शिथिल केले जाऊ शकतात. त्याचप्रमाणे, फुटकळ व ग्राहकोपयोगी कर्ज क्षेत्रात, बँका कर्जदाराच्या परिस्थितीनुसार त्या कर्जाची पुनर्रचना करू शकतात.

२३. i. नैसर्गिक आपत्तीच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत पुनर्रचना पूर्ण केली गेल्यास त्या पुनर्रचित खात्यांचे अॅसेट वर्गीकरण, नैसर्गिक आपत्तीच्या तारखेस असल्याप्रमाणेच सुरु राहू शकते. सबस्टॅडर्ड खात्यांना लागू होणारी मार्गदर्शक तत्वे, योग्य ह्या बदलांसह शंकास्पद खात्यांना लागू होतील.

ii. नैसर्गिक आपत्तीमुळे दुसऱ्यांदा किंवा अधिक वेळा पुनर्रचित खात्यांचे अॅसेट वर्गीकरण पुनर्रचित केल्यानंतरही तेच राहिल. त्यानुसार, एखाद्या स्टॅडर्ड अॅसेटची पुनर्रचना केल्यानंतर, नैसर्गिक आपत्तीमुळे पुनर्रचना केल्यास ती पुनर्रचना समजली जाणार नाही म्हणजे, त्या स्टॅडर्डअॅसेटचे वर्गीकरण तेच राहिल, तथापि त्याला पुनर्रचनेचे इतर सर्व मापदंड लागू होतील.

क. रुपांतरण सुविधा देण्यासाठी इतर मार्गदर्शक तत्वे.

२४. i. शक्यतो रुपांतरित कर्जे व मुदतवाढ दिलेली मुदत कर्जे ह्यासाठी भरण्यासाठी एकसमान/तीच तारीख विहित केली जावी.

ii. नैसर्गिक आपत्तीच्या वेळी ओव्हरड्यु असलेली सोडून सर्व लघु मुदतीची कर्जे रुपांतरण सुविधेसाठी पात्र आहेत.

iii. लघु मुदतीच्या कर्जांचे रुपांतरण न करताही, बाधित शेतकऱ्यांना बँका नवीन पिक-कर्जे देऊ शकतात.

iv. बाधित झालेल्या शेतकऱ्यांना नवीन पिक-कर्जे मंजूर करतेवेळी, बँका, ड्युडेटची वाट न पाहताही लघु मुदतीच्या उत्पादन कर्जांचे रुपांतरण करू शकतात. कारण अशा ड्यु डेट्स अशी कर्जे देतेवेळी आपोआपच हिशेबात घेतल्या जात असतात.

v. त्याचप्रमाणे, मुदत कर्जांच्या मुद्दल/व्याजांचे हप्तेही ३ वर्षांसाठी पुनर्रचित केले जाऊ शकतात. आणि वरील परिच्छेद १५ मधील परिस्थितीत तो काल अधिक वाढविला जाऊ शकतो.

vi. रुपांतरित केलेल्या कर्जांवरील व्याजदर अग्रिम राशींवरील व्याजदर ह्यावरील डीबीओडीचे महापरिपत्रक डीबीओडी.क्र.डीआयआर.बीसी.५/१३.०१.००/२०१२-१३ दि. जुलै २, २०१२ अनुसार, लघुमुदतीच्या कर्जांसाठी असलेल्या व्याजदरां एवढेच असावेत.

vii. जेथे शेतकऱ्यांना, कर्जांचे रुपांतरण/पुनर्रचना ह्यांच्या रुपाने मदत करण्यात आली आहे तेथे, अशी रुपांतरित/पुनर्रचित थकबाकी, चालू थकबाकी म्हणून समजण्यात यावी आणि अशा रुपांतरित/पुनर्रचित केलेल्या कर्जांवर बँकांनी चक्रवाढ व्याज आकारू नये.

ड. त्वरित मदत

२५. परिणामकारण ठरण्यासाठी, शेतकऱ्यांना दिली जाणारी मदत जास्तीत जास्त वेगाने दिली जावी. ह्यासाठी, लीड बँक व संबंधित जिल्हा प्राधिकरणांनी, कर्जदारांची ओळख, सरकारी/सहकारी बँकांच्या थकबाकीची प्रमाणपत्रे देणे, अर्जदाराची जमीनीबाबतची मालकी इत्यादींची ओळख त्याच वेळी पटण्यासाठी एक कार्यरत तयार करावी.

२६. जेथे ब्लॉक विकास अधिकारी व राजस्व अधिकारी, सहकारी निरीक्षक, पंचायत प्रधान एकत्र येऊन अर्जांची जागच्या जागी वासलात लावू शकतील अशी कर्ज शिबिरे आयोजित करण्याची शक्यता, कर्ज शिबिरे भरविण्याच्या जिल्हाधिकाऱ्यांच्या सल्ल्याने पडताळून पाहिली जावी अशा शिबिरे कार्यक्रमाखाली, राज्य सरकार देखील

जिल्हाधिकार्यांकडून, पुढील अधिकाऱ्यांना प्राधिकृत प्रतिनिधी म्हणून त्यांची संबंधित कार्ये व जबाबदाऱ्यांबाबत कार्यकारी आदेश देईल:

- अ. ब्लॉक विकास अधिकारी
- ब. सहकारी निरीक्षक
- क. राजस्व प्राधिकरण/ग्राम राजस्व सहाय्यक
- ड. त्या क्षेत्रातील कार्यकारी बँक अधिकारी
- ई. पीएसीएस/ एलएएमपीएस/एफएसएस
- एफ. ग्राम पंचायत प्रधान

विलंब टाळण्यासाठी, कर्ज शिबिरांमध्ये राज्य सरकारी अधिकारी, ज्या फॉर्ममध्ये प्रमाणपत्रे देतात, ते फॉर्म्स जिल्हा दंडाधिकार्याने पुरेशा संख्येत छापून घ्यावेत.

२७. पुढे येणाऱ्या पिकांच्या हंगामासाठी कर्जासाठी आलेल्या अर्जांचा विचार करताना अर्जदारांची राज्य सरकारला येणे असलेल्या थकबाकीकडे दुर्लक्ष करावे. मात्र अशा वेळी नैसर्गिक आपत्तीच्या तारखेस सरकारला येणे असलेल्या सर्व थकबाकींवर, राज्य सरकारने पुरेशा दीर्घ कालासाठी मोरेटोरियम घोषित केले असले पाहिजे.

ई. अर्थसहाय्याचे प्रमाण

२८. एखाद्या जिल्ह्यात त्रिनिराळ्या पिकांबाबत द्यावयाच्या अर्थसहाय्याने प्रमाण एकसमान असावे. हे प्रमाण, विद्यमान परिस्थिती व निरनिराळ्या कर्जदायी संस्थांनी स्वीकारलेल्या मापदंडांनुसार ठरविले जाईल. असे प्रमाण ठरताना, कर्जदारांच्या किमान जीवनावश्यक गरजा विचारात घेतल्या जातील. संबंधित जिल्हा दंडाधिकारी व त्या जिल्ह्यात कार्यरत असलेल्या बँकांचे मॅनेजर्स ह्यांना, असे ठरविलेले प्रमाण स्वीकारण्यास सांगितले जाईल.

ब. विकास कर्जे - गुंतवणुकीचा खर्च

२९. पुढील बाबींचा विचार करून, कर्जदारांची परतफेडीची क्षमता व नैसर्गिक आपत्तीचे स्वरूप, विद्यमान मुदत कर्जांचे हप्ते पुनर्चित/पुढे ढकलले जावेत. उदा,

- i. अवर्षण, पूर किंवा चक्री वादळ इत्यादि - जेथे केवळ त्या वर्षाच्या पिकाचीच हानी झाली आहे परंतु उत्पादक मालमत्ता शाबुत आहे.
- ii. पूर किंवा चक्रीवादळ - जेथे उत्पादक मालमत्तेची अंशतः किंवा पूर्णपणे हानी झाली आहे व कर्जदारांना नवीन कर्जाची गरज आहे.

३०. वरील (i) प्रकारच्या नैसर्गिक आपत्तीच्या बाबतीत, बँका, नैसर्गिक आपत्तीच्या वर्षातील हप्ते भरणे पुढे ढकलू शकतात व कर्जाच्या कालावधीला एक वर्षाची वाढ देऊ शकतात, मात्र त्यासाठी पुढील अपवाद आहेत:

- अ. ज्यासाठी कर्ज घेतले होते ते विकास कार्य किंवा गुंतवणुक ज्यांनी केली नाही असे किंवा त्या कर्जातून घेतलेली यंत्र सामग्री किंवा साधने विकून टाकली आहे असे शेतकरी;
- ब. आयकर भरणारे लोक;
- क. अवर्षणाच्या बाबतीत, कालवे किंवा इतर चिरकालीन सिंचन-सुविधेमधून सोडलेले पाणी न मिळालेले शेतकरी सोडून, चिरकालीन सिंचनाचा स्त्रोत असलेले लोक; आणि
- ड. ट्रॅक्टर मालक, परंतु जेथे उत्पन्नाची हानी झाल्याने परतफेडीची क्षमता नष्ट झालेले सोडून.

ह्या व्यवस्थेखाली, आधीच्या वर्षामध्ये जाणूनबुजून कसुरी केलेले हप्ते पुनर्चनेसाठी पात्र असणार नाहीत. कर्जदारांनी करावयाच्या व्याजाचे प्रदानही बँकांना लांबणीवर टाकावे लागेल. मुदतवाढ ठरविताना व्याजबाबतचे दायित्व देखील विचारत घ्याव लागेले.

३१. वर्ग (ii) बाबत, म्हणजे कर्जदाराची मालमत्ता संपूर्णपणे नष्ट झाली आहे अशा बाबतीत, कर्जाच्या मुदतीची वाढ ही कर्जदाराच्या परतफेडीच्या एकूण क्षमतेवर व त्यासह जुन्या कर्जाच्या, व लघु मुदतीची कर्जे व पिकासाठी नवीन कर्जे ह्यांची परतफेड पुढे ढकलण्यासाठी ह्यासाठी केलेल्या रुपांतरित कर्जाच्या (मध्यम मुदतीचे कर्जे) परतफेडीच्या आश्वासनावर अवलंबून राहिल. अशा बाबतीत, एकूण कर्जे, (व्याजासह) वजा सरकारी एजन्सीकडून मिळालेले अर्थ सहाय्य, विमा योजनेखाली मिळालेली भरपाई, ह्याचा परतफेडीचा काल, कर्जदाराच्या परतफेडीच्या क्षमतेनुसार कमाल १५ वर्षे ठरविला जाऊ शकतो. परंतु हे, गुंतवणुकीचा प्रकार, अर्थसहाय्य केलेल्या अॅसेटचे उपयुक्त जीवनमान ह्यावर अवलंबून असेल. ह्याला अपवाद म्हणजे, लँड शेपिंग गाळ काढणे, भू-संधारण ह्यासाठी दिलेली कर्जे अशा प्रकारे, शेतीच्या यंत्रसामग्रीसाठी, (उदा. पंपसेट्स, व ट्रॅक्टर्स) खात्री करून घेतली जावी की अग्रिम राशी दिल्याच्या तारखेपासून कर्जाची एकूण मुदत सर्वसाधारणतः ९ वर्षांपेक्षा अधिक असणार नाही.

३२. विद्यमान मुदत कर्जाची पुनर्रचना करण्याव्यतिरिक्त बँका, विकास कार्यासाठी बाधित शेतकऱ्यांना निरनिराळ्या प्रकारची मुदत कर्जे देतील. जसे:

अ. छोटे सिंचन: झालेल्या हानीचे मूल्यांकन व दुरुस्तीच्या खर्चाचा अंदाज घेतल्यानंतर, विहिरी, पंपसेट्स इत्यादींच्या दुरुस्तीसाठी द्यावयाची कर्जे.

ब. बैल: दुष्काळमुळे जनावरे मरण पावलेली आहेत तेथे नवीन बैल/रेड्यांची जोडी घेण्यासाठी कर्जाबाबतचा विनंत्यांचा विचार केला जावा. नवीन गुरेढोरे घेण्यासाठी कर्जे दिली असल्यास किंवा शेतकऱ्यांनी दुभती जनावरे विकत घेतली असल्यास त्यांच्या चारा-वैरणीसाठी वाजवी कर्जे दिले जावे.

क. दुभती जानवरे: जात, दिल्या जाणाऱ्या दुधाचे प्रमाण इत्यादींवर अवलंबून, दुभत्या जनावरांसाठी मुदत कर्जाचा विचार केला जावा. ह्या कर्जे रकमेत तबेल्यांची दुरुस्ती, साधनांची खरेदी व वैरण समाविष्ट असेल.

ड. विमा: चक्रीवादळ व इतर आपत्ती उद्भवण्याबाबत एखाद्या क्षेत्राचा विचार करता जनावरांचा विमा उतरविला जावा. दुभत्या जनावरांवर/दुष्काळी जनावरांवर ओळख पटविण्यासाठी शिक्का मारला जावा. त्यामुळे लाभार्थीद्वारे त्यांच्या पुनर्विक्रीबाबत सावधानता ठेवता येईल.

ई. कुक्कुट व डुक्कर पालन: कोंबडे, डुकरे व बकरे पालन केंद्रांसाठी निरनिराळ्या बँकांच्या मापदंडानुसार कर्जाचा विचार केला जाईल.

एफ. मत्स्यपालन: ज्यांच्या बोटी, जाळी व इतर साधने गमविली आहेत अशा कर्जदारांबाबत, विद्यमान थकबाकीसाठीचे नवीन वेळापत्रक गुणवत्तेवर करण्यास हरकत नसावी. ३-४ वर्षांच्या परिपक्वतेची नवीन कर्जे त्यांना देता येऊ शकतात. विद्यमान कर्जदारांच्या बोटींच्या दुरुस्तीसाठीही कर्जाचा विचार केला जावा. जेथे सबसिडी उपलब्ध असल्यास त्यानुसार कर्जाचे आकारमान कमी करण्यात यावे. ज्या राज्यात, बोटी, जाळी इत्यादींच्या किंमतीसाठी सबसिडी उपलब्ध असण्याची शक्यता आहे तेथे संबंधित राज्य सरकारच्या विभागाशी समन्वय करणे आवश्यक आहे. अग्रिम राशी देण्याबाबतचे इतर मापदंड व अटी पाळण्याव्यतिरिक्त मत्स्यपालन विभागाकडून मुदत घेतली जावी. हा विभाग, बँकांना ह्याबाबत वित्त सहाय्य करण्यास मदत करण्याची अपेक्षित आहे. ह्या बोटी शक्यतो नैसर्गिक आपत्तीसह सर्व धोक्यांविरुद्ध विमासंरक्षित केल्या जाव्यात.

३३. जमीनीवर वाळू भरल्यामुळे जमीन परत मिळविण्यासाठी अर्थसहाय्य लागण्याची शक्यता आहे. बहुशः ३ इंचांपर्यंतचा वाळूचा/गाळाचा थर कोणत्याही आर्थिक मदतीशिवाय शेतकऱ्याकडून जमिनीत मिसळला किंवा काढून टाकला जाऊ शकतो तथापि, लगेच शेती करणे शक्य असल्याने गाळ काढून जमीन परत मिळविणे आवश्यक असते तेथे कर्जाच्या अर्जाचा विचार केला जाऊ शकतो. खऱ्या जमीनीची पुनः प्रापण करण्यात अर्थसहाय्य आवश्यक असल्यास, पीक कर्जाच्या २५% पेक्षा अधिक नसलेली अशा भू पुनः प्रापणासाठीची रक्कम, त्या पीक कर्जाबरोबर अग्रिम राशी म्हणून दिली जाऊ शकते.

३४. शेती, उद्यान, पुष्पोद्यान व विड्याच्या पानांचे वेळ ह्यासारख्या इतर कार्यकर्तींसाठी, बँका त्यांच्या विद्यमान योजनांखाली, गुंतवणुक व कार्यकारी भांडवलासाठी अग्रिम कर्जे देतील व त्यांनी ठरविलेल्या नेहमीच्या कार्यकर्तींचे अनुसरण करतील. त्यामुळे बाजार्दीतीपासून मिळणारे उत्पन्न अशा खर्चाची काळजी घेण्याइतपत होईपर्यंतच्या काळासाठी कार्यकारी भांडवल दिले जाऊ शकते.

३५. तथापि, वैयक्तिक मूल्यांकन केल्यावर, पिकांचे पुनरुज्जीवन/पुनरिस्थापन करण्यासाठी गरजेनुसार अतिरिक्त पीक-कर्ज दिली जाऊ शकतात.

३६. बियाणे व निरनिराळ्या प्रकारच्या खतांचा पुरेसा पुरवठा मिळाविण्याबाबतच्या सुयोग्य व्यवस्थेसाठी, राज्य सरकार व प्रत्येक जिल्ह्यातील प्रशासकीय अधिकाऱ्यांशी चर्चा करावी लागेल. त्याचप्रमाणे, सुयोग्य सिंचन सुसुविधांसाठी, राज्य सरकार, सरकारी मालकीच्या पुराने व इतर आपत्तींनी हानी झालेल्या उथळ व खोल ट्यूब वेल्स व रिक्टर लिफ्ट इरिगेशनची दुरुस्ती करेल. मत्स्यपालनाबाबत, राज्य सरकारचा मत्स्य पालन विभाग छोटे मासे मिळविण्याची व्यवस्था करून ते मासे, बँकेकडून अर्थसहाय्य घेऊन टँक फिटिंग सुरु करणारांचा पुरविल.

३७. ह्या उद्देशांसाठी, बँकांनी दिलेल्या अग्रिम राशींसाठी, नाबार्डच्या दराने पुनर्वित्त मिळविण्यासाठी राज्य सरकारने योजना तयार करावयाचा विचार करावा.

क. अटी व शर्ती

३८. मदतीसाठी दिलेल्या कर्जाबाबत, हमी, प्रतिभूती व मार्जिन बाबतच्या अटी व शर्ती लवचिक असतील.

अ. हमी

कोणत्याही परिस्थितीत वैयक्तिक हमी न दिल्यामुळे कर्जास नकार दिला जाऊ नये.

ब. प्रतिभूती

i. पुरांमुळे हानी किंवा उध्वस्त झाल्यामुळे जेथे विद्यमान प्रतिभूतीचा न्हास झाला आहे तेथे केवळ अतिरिक्त नवीन प्रतिभूती न दिल्यामुळे मदत नाकारू नये. प्रतिभूतीचे मूल्य (विद्यमान तसेच नवीन कर्जामधून मिळवायाची मत्ता) कर्ज रकमेपेक्षा कमी असले तरीही नवीन कर्ज दिले जाऊ शकते. नवीन कर्जासाठी सहानुभूतीचा दृष्टिकोन ठेवला गेला पाहिजे.

ii. जेथे वैयक्तिक प्रतिभूती/पीक गहाण ठेवणे ह्याविरुद्ध आधी पीक कर्ज (जे मुदत कर्जात परिवर्तित केले गेले आहे) दिले गेले असून, कर्जदार, त्या परिवर्तित कर्जासाठी प्रतिभूती म्हणून जमीन गहाण ठेवू शकत नाही, तेथे तो प्रतिभूती म्हणून जमीन ठेवू शकत नाही ह्यासाठी त्याला रुपांतरण सुविधा नाकारली जाऊ नये. कर्जदाराने जर ती जमीन गहाण ठेवून आधीच मुदत कर्ज घेतले असेल तेथे त्या रुपांतरित मुदत कर्जावरील सेकंड चार्जवरच बँकेने समाधान मानावे. रुपांतरण सुविधा देण्यासाठी देण्यासाठी बँकांनी तृतीया पक्षाच्या हमींचा आग्रह धरू नये.

iii. साधन बदलणे, दुरुस्ती करणे ह्यासाठीच्या व कारागीर व स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्तीसाठी किंवा पीक कर्जासाठी कार्यकारी भांडवलासाठीच्या मुदत कर्जाबाबत नेहमीची प्रतिभूती घेतली जावी. जेथे प्रतिभूती म्हणून जमीन घेतली जाते तेथे, त्यांच्या टायटल्स गहाळ झालेल्या शेतकऱ्यांसाठी मूळ शीर्षक अभिलेख नसल्यामुळे राजस्व अधिकाऱ्यांचे प्रमाणपत्र व पंजीकृत भागीदार-शेतकऱ्यांना दिलेले प्रमाणपत्र स्वीकारले जावे.

क. मार्जिन

३९. मार्जिनच्या आवश्यकतांबाबत सूट देण्यात यावी किंवा संबंधित राज्य सरकारने दिलेले अनुदान/सबसिडीलाच मार्जिन समजले जावे.

ड. व्याजाचा दर

४०. व्याजाचे दर, रिझर्व बँकेच्या निदेशांनुसार असतील, तथापि त्याच्या अधिकार क्षेत्रांमध्ये, बँकांनी कर्जदाराच्या अडचणींचा-सहानुभूतीने विचार करून अहा आपत्तीबाधित लोकांना सवलती वागणूक देतील.

डिफरंशियल व्याजदर योजनेतील पात्रता निकष पूर्ण करणारांना, त्या योजनेतील तरतुदीनुसार कर्ज दिले जावे.

कसुरीमधील विद्यमान थकबाकी बाबत कोणतेही दंडात्मक व्याज आकारले जाणार नाही. बँकांनी व्याजाला चक्रवाढ करणेही लांबणीवर टाकावे.

बँकांनी कोणतेही दंडात्मक व्याज आकारू नये आणि रुपांतरित/पुनर्रचित कर्जाबाबत आधीच आकारलेले दंडात्मक व्याज रद्द करावे.

III. कारागीर व स्वयंरोजगार व्यक्ती

४१. हातमाग विणकारांसह ग्रामीण कारागीर व स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्तींसाठी, गाळ्याची दुरुस्ती, साधने बदलणे, व कच्चा माल व साठ्याची खरेदी ह्यासाठी कर्जाची गरज पडेल. असे कर्ज मंजूर करताना, संबंधित राज्य सरकारकडून उपलब्ध असलेली सबसिडी/मदत विचारात घेतल्या जातील.

४२. कोणत्याही बँकेमध्ये कोणतीही बँकिंग व्यवस्था किंवा सुविधा नसलेले अनेक कारागीर, व्यापारी आणि स्वयंरोजगाराचे लोक असू शकतात परंतु त्यांना पुनरुज्जीवनासाठी आर्थिक मदतीची गरज असेल. असे वर्ग, ते ज्या बँक शाखांच्या कार्यक्षेत्रात आहेत त्यांच्याकडून त्यांचा व्यवसाय/व्यापार पुढे सुरु ठेवण्यासाठी आर्थिक मदत मिळविण्यास पात्र आहेत. जेथे अशा व्यक्ती एकापेक्षा अधिक बँकांच्या कार्यक्षेत्रात येत असल्यास, संबंधित बँका एकत्र घेऊन त्यांचा प्रश्न सोडवितील.

IV. लघु व छोटी एकेके

४३. नुकसान झालेली, ग्राम व कुटिरद्योग क्षेत्रातील एकेके, लघु-उद्योग एकेके आणि मध्यम उद्योग क्षेत्रातील छोटी एकेके ह्यांच्या पुनरुज्जीवनाकडेही लक्ष देणे आवश्यक आहे. कारखान्याच्या इमारती/गाळे व यंत्रसामग्री, त्यांच्या हानी झालेले भागांची दुरुस्ती किंवा बदलणे ह्यांच्यासाठी तसेच कच्चा माल व साठा विकत घेण्यासाठी भांडवल म्हणून मुदत कर्जाची गरज असल्याने ती तातडीने द्यावी लागतील.

४४. जेथे कच्चा माल व तयार माल वाहून गेला आहे किंवा उध्वस्त किंवा खराब झाला आहे तेथे कार्यकारी भांडवलाबाबतच्या बँकेच्या सिक्युरिटीचाच न्हास झालेला असेल आणि कार्यकारी भांडवल खाते (कॅश क्रेडिट किंवा कर्ज) बिघडून गेले असेल. अशा बाबतीत बँक, त्या सिक्युरिटीमूल्यापेक्षा अधिक काढलेल्या रक्कमेचे एका मुदत कर्जात रुपांतर करील आणि कर्जदाराला आणखी कार्यकारी भांडवल देईल.

४५. झालेले नुकसान व उत्पादन व विक्री पुनः सुरु होण्यासाठी लागणारा वेळ ह्यांच्यावर अवलंबून, त्या एकेकाची उत्पन्न निर्माण करण्याची क्षमता लक्षात घेऊन, मुदत कर्जाच्या हप्त्यांचे पुनर्वेळापत्रक तयार करावे लागेल. मार्जिन कमी पडल्यास ते माफ करावे लागेल किंवा सूट द्यावी लागेल आणि कर्जदाराला त्याच्या भावी रोकड निर्माण करण्यामधून हळू हळू मार्जिन तयार करण्यास परवानगी दिली गेली पाहिजे. जेथे जेथे, राज्य सरकारने किंवा एखाद्या एजन्सीने, अनुदान/सबसिडीबीज भांडवल देण्यासाठी खास योजना तयार केली असेल, तेथे अशा अनुदान/सबसिडी/बीज भांडवलापुरतेच योग्य मार्जिन ठेवले जावे.

४६. एखाद्या लघु/छोट्या एकेकाला त्याच्या पुनरुज्जीवनासाठी कर्ज देण्यापूर्वी बँकांनी करावयाचा प्राथमिक विचार म्हणजे, त्या पुनरुज्जीवन कार्यक्रमाची अंमलबजावणी केल्यानंतर त्या उद्योगाची असलेली सफल क्षमता.

V. इतर प्रश्न

अ. व्यवसाय सातत्याचे नियोजन (बिझनेस कंटिन्युइटी प्लानिंग)

४७. बँकिंग प्रणालींमध्ये तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर केला जात असल्याने, बिझनेस कंटिन्युइटी प्लानिंग (बीसीपी) हा व्यवसाय व प्रणाली खंडित होणे कमीत कमी होण्यासाठी कळीच्या मुद्दा ठरला आहे. (बीसीपीची) एक कृतियोजना म्हणून नैसर्गिक आपत्ती येऊ शकणाऱ्या क्षेत्रात असलेल्या शाखांना पर्याय म्हणून पर्यायी शाखा ठरवू शकतात. विद्यमान सूचनांच्या अनुसार, बँकांच्या संचालक मंडळांनी बीसीपीबाबत एक धोरण मंजूर करावयाचे असून, त्यासाठी पुरेसे स्त्रोत ठेवावयाचे आहेत आणि ह्याबाबत त्यांच्या सर्वोच्च व्यवस्थापनाला स्पष्ट मार्गदर्शक व निदेश द्यावयाचे आहेत. केवळ आपत्तीतून बाहेर पडण्याच्या (डीआर) व्यवस्थापनाऐवजी बँकांनी सर्वसमावेशक बीपीसी धोरण तयार करावे. बँकांनी असे डीआर स्थळ त्याची चाचणी घेण्यासाठी चालू अवस्थे ठेवावे व प्राथमिक व दुय्यम स्थळामधील माहितीचा समन्वय करावा.

ब. ग्राहकांची त्यांच्या बँक खात्यांपर्यंत पोहोच

४८. नैसर्गिक आपत्तीमुळे ज्या क्षेत्रात बँक शाखाही बाधित झाल्या असून सर्वसाधारण काम करू शकत नाही, तेथे बँकांनी आरबीआयला तसे कळवून तात्पुरत्या शाखेतून काम सुरु करावे. अशी तात्पुरती जागा ३० दिवसांपेक्षा जास्त काळ सुरु ठेवण्यासाठी आरबीआयच्या प्रादेशिक कार्यालयाकडून (आरओ) खास परवानगी घेतली जावी. आरबीआयच्या आरओला कळवून, बँका, सॉटेलाईट ऑफिसेस, विस्तारित काउंटर्स किंवा फिरल्या बँकिंग सुविधा देऊ शकतात.

ग्राहकाची रोख रकमेची तातडीची गरज भागविण्यासाठी, स्थिर ठेवी ह्यासारख्या बाबतीत ग्राहकाने रोखीकरण केल्यास करावयाचा दंड माफ करण्याचा विचारही बँकांनी करावा.

एटीएमचे कार्य लवकरात लवकर व्यवस्थित व्हावे किंवा अशा सुविधांसाठी पर्यायी व्यवस्था करणे ह्यांनाही योग्य महत्व दिले जावे. ग्राहकांना इतर एटीएम नेटवर्क्स, मोबाईल नेटवर्क्सचा वापर करण्यास परवानगी देण्यासंबंधानेही बँकांनी व्यवस्था करावी.

क. चलन व्यवस्थापन

४९. बँकेची करन्सी चेस्ट शाखा बाधित झाली असल्यास त्या बँकेने, आरबीआयच्या आरओला तसे कळवून, त्या शाखेशी संलग्न असलेल्या बाधित करन्सी चेस्ट शाखांना रोख रक्कम देण्यासाठी चेस्ट बँकेशी ताबडतोब संपर्क साधावा. तशी जरूर पडल्यास, करन्सी चेस्ट बाधित झालेल्या बँका, रिझर्व बँकेच्या संबंधित प्रादेशिक कार्यालयाला कळवून, त्यांची दैनंदिन गरज भागविण्यासाठी, तात्पुरत्या कालासाठी रिपॉझिटरीज उघडू शकतात.

ड. केवायसी निकष

५०. नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या व्यक्तींद्वारे व विशेषतः सरकारने/इतर एजन्सीजनी दिलेल्या निरनिराळ्या मदती मिळविण्यासाठी नवीन खाती उघडण्यास मदत होण्यासाठी बँका पुढील आधारावर खाती उघडू शकतात-

अ. संपूर्ण केवायसी निकष पूर्ण केलेल्या दुसऱ्या एखाद्या खातेदाराने दिलेली ओळख, व

ब. मतदार ओळखपत्र किंवा वाहनचालक परवाना, एखादे ऑफिस, कंपनी, शाळा, कॉलेज इत्यादींनी दिलेले ओळखपत्र ह्यासारखे ओळख पटविणारे कागदपत्र व त्यासह वीजदेयक, रेशन कार्ड ह्यासारखे पत्त्याची ओळख देणारे कागदपत्र.

क. वरील परिच्छेद ५० (ब) मधील कागदपत्र असलेल्या दोन शेजाऱ्यांनी दिलेली ओळख

ड. वरील उपलब्ध नसल्यास बँकेचे समाधान होईल असा पुरावा

खात्यातील शिल्लक रु ५०,०००/- पेक्षा अधिक नसल्यास किंवा अर्थ सहाय्याची रक्कम (अधिक असल्यास) व खात्यातील एकूण क्रेडिट रु १,००,००० पेक्षा अधिक नसल्यास किंवा दिलेल्या मदतीची रक्कम (अधिक असल्यास) वरील सूचना लागू होतील.

ई. समाशोधन व तडजोड प्रणाली

५१. समाशोधन सेवेत सातत्य असण्यासाठी, आरबीआयने बँकांना, २० मोठ्या शहरांमध्ये 'ऑन-सिटी-बँकअप सिस्टम्स' व इतर शहरात कमी खर्चाच्या तडजोड प्रणाली ठेवण्यास सांगितले आहे. एखाद्या समाशोधन क्षेत्रातील बँका लवचिक समाशोधन सेवा देण्याबाबत एकत्र बैठक घेऊ शकतात. तथापि, ह्या व्यवस्थांन्यतिरिक्त, समाशोधन सुविधा खंडित झालेल्या असल्यास, ग्राहकांची निधीची गरज भागविण्यासाठी मोठ्या रकमेच्या चेक्सचे समाशोधन करण्याचा विचारही बँका करू शकतात. नैसर्गिक आपत्तीने बाधित झालेल्या लोकांच्या खात्यांमध्ये निधीचे अंतर्गत हस्तांतरण करण्यासाठी, ईएफटी, ईसीएस किंवा मेल सर्चिसेसचे शुल्कही बँका माफ करू शकतात.

VI. दंगे व खळबळीच्या बाबतीत ही मार्गदर्शक तत्वांचे लागू होणे

५२. दंगे/खळबळ ह्यांनी बाधित झालेल्या व्यक्तींना पुनर्वसन मदत देऊ करण्यासाठी आरबीआय जेव्हा बँकांना सांगते तेव्हा वरील मार्गदर्शक तत्वांचे बँकांनी स्थूलमानाने पालन करावे. तथापि, राज्य प्रशासनाने, अशा दंगा/अशांततेने बाधित झालेल्या म्हणून ओळख दिलेल्या खऱ्या व्यक्तीनाच ह्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार मदत दिली जाईल ह्याची बँकांनी खात्री करून घ्यावी.

राज्य सरकारकडून रिझर्व बँकेला विनंती/माहिती मिळून, रिझर्व बँकेने बँकांना सल्ला देऊन, बँकांनी त्यांच्या शाखांना तसे कळविणे ह्यामुळे दंगाग्रस्त लोकांना मदत देण्यात विलंब होतो. बाधित लोकांना लगेच मदत मिळावी ह्यासाठी असे ठरविण्यात आले आहे की, दंगा/खळबळ दिसून आल्याबरोबर, जिल्हाधिकारी, लीड बँकेच्या अधिकाऱ्याला आवश्यक वाटल्यास एक सभा आयोजित करण्यास सांगेल आणि त्या दंगामुळे/खळबळीमुळे जीवन व मालमत्तेच्या झालेल्या हानीबाबत डीसीसीला अहवाल देईल. ह्या दंग्या/खळबळीमुळे जीवन व मालमत्तेची खूप मोठी हानी झाली आहे ह्याबाबत डीसीसीची खात्री पटल्यास, ह्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार, त्या दंग्या/खळबळीने बाधित झालेल्या व्यक्तींना मदत देण्यात यावी. काही विशिष्ट बाबतीत, जेथे जिल्हा सल्लागार समित्या नाहीत तेथे, जिल्हाधिकारी राज्याच्या राज्यस्तरीय बँकर्स समितीच्या आवाहकाला, बाधित लोकांना मदत देण्यासाठी, बँकर्सची एक सभा आवाहित करण्यास सांगू शकतो. कलेक्टरने सादर केलेला रिपोर्ट व डीसीसी/एसएबीसीने दिलेला निर्णय नोंद केला जावा व तो सभेच्या इतिवृत्ताचा भाग केला जावा. ह्या सभेच्या इतिवृत्ताची एक प्रत, रिझर्व बँकेच्या संबंधित प्रादेशिक कार्यालयाकडे पाठविली जावी.

VII. व्यापार व उद्योग ह्यामध्ये ही मार्गदर्शक तत्वे लागू पडणे

५३. नव्याने दिलेल्या वित्तसहाय्याबाबत, मोरेटोटियम, कमाल परतफेड काल, पुनर्रचित कर्जासाठी तारण आणि अॅसेट वर्गीकरण ह्यावरील सूचना शेती व्यतिरिक्त, ओद्योग व व्यापार खात्यांसह सर्व बाधित झालेल्या पुनर्रचित कर्ज खात्यांना लागू होतील.

महापरिपत्रक - नैसर्गिक आपत्तींमुळे बाधित झालेल्या क्षेत्रात बँकांद्वारे द्यावयाच्या मदतीच्या उपायांवरील मार्गदर्शक तत्वे

महापरिपत्रकात एकत्रित केलेल्या परिपत्रकाची यादी

क्र	परिपत्रक क्र.	दिनांक	विषय
१.	आरपीसीडी.क्र.पीएस.बीसी.६/पीएस.१२६-८४	२.८.८४	बँकांद्वारे नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या क्षेत्रात करावयाच्या सहाय्यकारी उपायांसंबंधीच्या बाबींवरील सुधारित मार्गदर्शक तत्वे.
२.	आरपीसीडी.क्र.पीएलएफएस.बीसी.३८/पीएस.१२६९१/९२	२१.९.९१	दंगली/जातीय दंगे ह्यामुळे बाधित झालेल्या व्यक्तींना बँकांचे सहाय्य
३.	आरपीसीडी.क्र.पीएलएफएस.बीसी.५९/०५.०४.०२/९२-९३	६.१.९३	बँकांद्वारे, नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या क्षेत्रात करावयाच्या सहाय्यकारी उपायांसंबंधीच्या बाबींवरील सहाय्यक उपाय योजण्यावरील मार्गदर्शक तत्वे (कंझम्पशन कर्जे)
४.	आरपीसीडी.क्र.पीएलएफएस.बीसी.१२८ /०५.०४.०२/९७-९८	२०.६.९८	नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या व्यक्तींसाठी मदत करण्याचे उपाय शेतीविषयक अग्रिम राशी.
५	आरपीसीडी.पीएलएफएस.बीसी.क्र.४२/०५.०२.०२/२००५-०६	१.१०.२००५	बँकिंग प्रणालीकडून शेती व संबंधित कार्यकृतींसाठी द्यावयाच्या कर्जप्रवाहावरील सल्लागार समिती.
६.	आरपीसीडी.सीओ.पीएलएफएस.क्र.बीसी१६ /०५.०४.०२/२००६-०७	ऑगस्ट ०९, २००६	बँकांद्वारे, नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या क्षेत्रात करावयाच्या सहाय्यकारी उपायांसंबंधीच्या बाबींवरील सहाय्यक उपाय योजण्यावरील मार्गदर्शक तत्वे
७.	आरपीसीडी.पीएलएफएस.क्र.बीसी.२१/०५.०४.०२/२००६-०७	सप्टेंबर ४, २००६	बँकांद्वारे, नैसर्गिक आपत्तींनी बाधित झालेल्या क्षेत्रात करावयाच्या सहाय्यकारी उपायांसंबंधीच्या बाबींवरील सहाय्यक उपाय योजण्यावरील मार्गदर्शक तत्वे
८.	आरपीसीडी.पीएलएफएस.क्र.२९९५ /०५.०२.०२/ २०१०-११	सप्टेंबर ६, २०१०	नैसर्गिक आपत्तींमुळे, बँकांद्वारे कर्ज खात्यांची पुनर्रचना.